

9. Pryhod'ko A. M. *Concepts and systems of concepts in cognitive-discursive paradigm of linguistics* [Konzepty i konzeptosystemy v kognityvno-dyskursyvnij paradygmi lingvistyky] / Anatolij Myhajlovych Pryhod'ko. – Zaporizhja: Premjer, 2008. – 322 s.

10. Flaksman A. M. *German language as the reflection of mentality of its carrier* [Nemezkiy jazyk kak otrazhenije mentalnosti jego nositelej] : Dissertatsyja na soiskanije uchenoj stepeni kandidata filolohicheskikh nauk : 10.02.04 "Germanskije jazyki" / Anna Mihajlovna Flaksman; Nizhegorodskoj gosudarstvennyj universitet imeni N.A. Dobroljubova. – Nizhnij Novgorod, 2005.

11. Khakuy M. A. *Lingvokognitive ways of explication of the mentality of the linguistic identity of John Galsworthy (based on the novel "The Forsyte Saga")* [Lingvokohnitivnyje sposoby eksplikatsyi mental'nosti jazykovoju lichnosti Dzhona Holsuorsi (na materiale romana "Saga o Forsajtakh")] : Dissertatsyja na soiskanije uchenoj stepeni kandidata fylologicheskikh nauk : 10.02.19 "Teorija jazyka" / Marina Adamovna Khakuj; Adyhejskij gosudarstvennyj universitet. – Majkop, 2011. – 271 s.

RESOURCES

12. Mann Th. *Buddenbrooks. Verfall einer Familie* / Thomas Mann. – Moskau : Verlag für fremdsprachige Literatur, 1956. – 735 s.

13. Mann Th. *Der Zauberberg* / Thomas Mann. – Frankfurt am Main : S. Fischer Verlag GmbH, 1994. – 703 s.

Дата надходження до редакції – 16.03.2015 р.

Дата затвердження редакцією – 3.04.2015 р.

УДК 801.81

Осадча О.С.

ВЗАСМОДІЯ ПРИРОДНОГО І ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО В МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ФАНТАСТИЧНОЇ ПРОЗИ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ О. КОСТЮКА, В. МАСЛОВА ТА Ю. ПРИГОРНИЦЬКОГО)

Анотація. У статті розглядається мовне втілення сфер природного та цивілізаційного в українських фантастичних текстах 1980-х років.

Ключові слова: мова сучасної української фантастики, мовна картина світу, неологізм, концепт, вербалізація, стилістика, термін, інтелектуалізація мови

Інформація про автора: Осадча Ольга Сергіївна — аспірант кафедри сучасної української мови; Інститут філології; Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Osadcha O.S.

**INTERACTION OF THE NATURAL AND THE
CIVILIZATIONAL IN THE LANGUAGE OF THE
UKRAINIAN FANTASTIC (ON THE MATERIAL OF THE
WORKS BY O. KOSTIUK, V. MASLOV AND
Y. PRYHORNYSKY)**

Abstract. *The article discusses urgent issue of contemporary linguistics: correlation and coordination of different world view strategies in the language of literary text, in this case – Ukrainian fantastic of the 1980th. It is noteworthy that main problems these texts are concerned with have importance beyond the range of the linguistics itself and overlap the problems of neighboring humanitarian spheres – psychology, literary studies, ethnology. All the three authors works of which are studied in the article try to handle the same problem: how natural component of the human being (emotions, intimate communication with natural environment) can be correlated with psychological challenges of modern technology. Language devices that are maintained in their works have similar typology. Thus, emotional, spiritual sphere is represented by such lexemes as ‘cloud’, ‘sky’, ‘summer’ etc. and serves to provide human being with deep connection to her/his primordial nature. At contrary, words of technological sphere (‘lift’, ‘container’ and such neologisms as ‘inolyudu’ – literally ‘other-humans’) represent aggressive or uncomfortable situations. The authors use words of these two spheres in the same contexts and thus try to find linguistic mean for reconciling them.*

Key words: *language of contemporary Ukrainian fantastic, language world view, neologism, concept, verbalization, stylistics, term, intellectualization of language*

Information about the author: *Osadcha Olha Serhiyivna — postgraduate student of the department of modern Ukrainian language; Institute of philology; Kyiv national Taras Shevchenko university.*

Осадчая О.С.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ЕСТЕСТВЕННОГО И ЦИВИЛИЗАЦИОННОГО В ЯЗЫКЕ УКРАИНСКОЙ ФАНТАСТИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ А. КОСТЮКА, В. МАСЛОВА И Ю. ПРИГОРНИЦКОГО)

Аннотация. В статье рассматриваются основные проблемы языкового воплощения сфер естественного и цивилизационного в украинских фантастических текстах 1980-х годов.

Ключевые слова: язык современной украинской фантастики, языковая картина мира, неологизм, концепт, вербализация, стилистика, термин, интеллектуализация языка

Информация об авторе: Осадчая Ольга Сергеевна – аспирант кафедры современного украинского языка; Институт филологии; Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко.

Актуальність статті визначена роллю, яку відіграють фантастичні тексти у формуванні сучасної масової свідомості, інтелектуалізації української мови.

Новизна статті пояснюється поєднанням концептуального аналізу з недослідженим із цієї точки зору матеріалом.

Міра вивченості питання. Концептосфера української мови досліджена в працях Л. Гнатюк, І. Голубовської, С. Денисової, С. Жаботинської, В. Жайворонка, О. Колесника, В. Кононенка, І. Кононенко, Л. Лисиченко, В. Мусієнко, А. Приходька, Т. Радзівської, В. Русанівського, О. Селіванової, В. Сімонок, Н. Слухай, О. Снитко, Ж. Соколовської, Н. Сукаленко, О. Ткаченка, О. Чередниченка, Г. Яворської. Мовотворчість фантастичної літератури виступає засобом інтелектуалізації мови, досліджуваної Л. Шевченко та її науковою школою [1].

Мета статті – визначити напрямки концептуалізації дійсності у сфері природного та цивілізаційного в мові фантастичних творів українських авторів 1980-х років.

Концепт ВИШНЕВИЙ САД свідчить про олюднення позаземного простору в оповіданні О. Костюка "Вишневі сади" (Костюк 1988), в якому до найважливіших концептів художньої мови слід віднести НЕБО і ВИШНЕВИЙ САД, що

репрезентують не позаземний космічний простір, а рідну планету Землю.

Пілот розплющив очі і високо вгорі побачив небо. Небо було чисте і глибоке. І десь там, високо-високо, між ним і блакитною безоднею пір'іною пливла хмара (Костюк 1988, с. 3).

Головний герой в оповіданні фігурує тільки під іменем Пілот, без власного людського імені, і працює він у Космічній пошті (Костюк 1988, с. 7). Так автор підкреслює вселюдськість свого героя, його роль як представника всієї планети Земля, що несе в Космос місію олюднення за допомогою не техніки, а природи. Однак слід звернути увагу й на потужний етнолінгвістичний потенціал образу вишень як невіддільної частини українського етнопростору.

Далі в тексті зустрічаємо інші мовні маркери саме земного простору – *човен, вишневий квіт, хутір, коні, озера, зелені луки* та ін. (Костюк 1988, с. 4-5). Тобто земний простір ніколи не представлено абстрактними і технічними поняттями, натомість його репрезентують лексеми із чітко окресленою зоровою чи іншою сенсорною семантикою.

Вищезгаданий опис земного простору на початку оповідання – образ із пам'яті героя твору, що згадується під час перебування на іншій планеті.

Землі певною мірою протиставлений космічний простір: *Він сидів у контейнері на планеті, про яку нічого не знав і яку не міг залишити. Як трапилося, що в квадраті Малого Космосу, порівняно недалеко від Землі, виявилася планета, не внесена до Зоряного Атласу, Пілот навряд чи зміг би пояснити (Костюк 1988, с. 10).* Отож, лексичні маркери космічного простору стилістично і семантично протиставлені маркерам свого, земного простору.

У художньому світобаченні оповідання О. Костюка час і простір виступають у контексті сприйняття людиною свого перебування на Землі, тоді як поза землею відчуття часу і простору може мінятися і навіть руйнуватися. *Пілот усе частіше й частіше помічав, що втрачає відчуття часу і простору. В такі хвилини йому ввижалося, що миттєвість*

.....
якимось незбагненим чином зупинялася, і марилося тоді, що, крокуючи цілий день, він залишається на місці. Немов уві сні він озирався, зупинившись, поглядав управо, вліво, але всюди розходилася від нього та ж сама заколисуюча хвилястість пагорбів, котра починала вже гнітити, відштовхувати (Костюк 1988, с. 11-12). За відсутності звичних земних сенсорних маркерів простору і часу, пов'язаних із природними об'єктами, герой втрачає точку відліку для орієнтації на новій для нього планеті.

Незважаючи на відсутність на іншій планеті зеленого кольору рослинного світу, автор в описі вражень головного героя, Пілота, підкреслює таким чином відмінності рідної і чужої планет, індивідуалізованого, олюдненого, освоєного простору Землі й одноманітного простору іншої планети. Тут, як бачимо, актуалізоване протиставлення СВОГО і ЧУЖОГО, що має ще долюдське походження і властиве тваринному світові. Таке протиставлення, як показує дослідження й інших текстів фантастичної літератури, є одним із ключових, коли не найважливішим у фантастиці.

Головний герой мимоволі починає перетворення чужого простору на свій: викидання вишневих кісточок призводить до появи вишневих садів.

Справа від контейнера купкою росло десятка півтора молоденьких вишень. Ніжно-зелене листя на гілках виблискувало і було ще липке, немов тільки-но розпустилося (Костюк 1988, с. 13).

Тоді головний герої переходить уже до осмисленої і спланованої доместикації планети. *...в кишені у нього було тридцять дорогоцінних вишневих кісточок із першої бляшанки. На зворотному шляху Пілот зупинявся через кожні півтора-два кілометри, ставав на коліна й починав виполювати від густої трави ділянку. Закінчивши, діставав ніж, старанно перекопував землю і обережно саджав вишневу кісточку. Інколи, вже рушивши далі, він повертався, бо йому здавалося, що щось негаразд, відкопував її, обдмухував, обдивлявся й пересаджував. Він розумів, що приречений жити тут, мабуть, довго,*

можливо, й усе життя, тож як хотілося йому, аби на цих пагорбах, хай не усюди, дома ж теж було не усюди, росли дерева, нагадуючи ті місця, де він виріс, нагадуючи велику спокійну річку, Хутір на кручі, який весною тонує у вишневому квіті... Деревця, які він розсадив довкола, були вже вищі за нього (Костюк 1988, с. 13-14).

Оповідання завершується тим, що прибульці з Землі побачили промовисті плоди діяльності людини: *З пагорба, на якому обидва стояли, було видно, як на десятки кілометрів довкола, перехлюпуючись за далекий обрій, пінилося біле безкрає море. Була весна, і цвіли вишневі сади Пілота (Костюк 1988, с. 15).*

Умотивованою слід уважати структуру оповідання: земний пейзаж в уяві пілота – чужа планета, що відрізняється від Землі – випадкове запліднення планети земною рослинністю, до того ж символічною й етномаркованою – освоєння планети людиною й перетворення чужого простору на земний пейзаж, однак не через техногенне, а через природне її освоєння.

Певною мірою пройдений пілотом шлях нагадує доместикацію людиною рослин у новому кам'яному віці, коли від випадкових епізодів переходили до свідомого вирощування злакових та інших культур. Частковим, у буквальному розумінні більш приземленим варіантом сюжету є освоєння дикого, але все-таки земного простору персонажами на зразок Робінзона Крузо, що мають історичні прототипи.

Для українського читача образ вишні та вишневого саду – елемент прецедентного тексту з прототипами у фольклорі та класичній українській літературі. Так, "Садок вишневий коло хати" Т. Шевченка належить до найбільш популярних поезій Великого Кобзаря не в останню чергу завдяки близькості мови й концептосфери твору до фольклорних узірців.

Бінарна опозиція "самовдосконалювана природа" – "агресивна технократична людина" виступає в оповіданні В. Маслова "Усе пояснить неофлора". Світоглядно близьким і через те подібним в аспекті функціонування мовних концептів є оповідання В. Маслова "Усе пояснить неофлора". Уже в назві

бачимо спеціально виділений новий термін, пояснення якого слід очікувати далі в тексті. Ключове слово початку оповідання, яке вказує на протиставлення земного і позаземного просторів, – *старт* космічного корабля (Маслов 1988, с. 66), що співвідносне з індикаторами іншого простору в казкових текстах.

На іншій планеті існує високорозвинена і високоморальна цивілізація рослин, контакт із якою випадає на долю дівчини як представниці більш емоційної й менш пов'язаної зі згубною для природи технократією статі.

Прихились до берізки, і вона повідає тобі, що мріється їй в режимі "літо". Щира людина має відчувати душу, яка є в кожній рослині...

Спасибі, дівчино, за милий дотик, - прошепотіла берізка. – Довго житиму цією ласкою. Тільки тобі викажу заповітне. Мрію я побачити голубе небо і помилуватися танком білих лебедів у ньому, хочу покружляти й сама в парі з прудким вітерцем, почути пісню закоханих і хоча б один, але щоб запов у саму душу, радісний викрик малюка, котрий натрапить коло мене на головастого гриба (Маслов 1988, с. 79).

Відміряла ще кілька кроків, і до Нори заговорили своєю мовою плакучі верби, кулясті клени, пірамідальні тополі... Умиротворчо, зворушливо (Маслов 1988, с. 80).

Для цивілізації рослин люди – чужі, ворожі природі істоти. Дивні все-таки ці інолюди. Певне, й досі вважають себе вінцями природи, якій давно чужі-чужісінькі... (Маслов 1988, с. 83).

Головна героїня відвідала цивілізацію розумних рослин. Каже, що побувала у світі, де відроджено біогеоценоз Всесвіту – якісь гаї, трави, птаство (Маслов 1988, с. 88).

Свідченням про загадковий світ є подарована героїні рослина, яка виконує технічні функції природними засобами. У день відльоту на Нову Землю ніхто з екіпажу "Пульсара" й гадки не мав, що їх на борту не трое, а вже четверо. Першою довідається про це борт оператор. Прокинувшись, Нора зазирне до рубки телеметрії і не впізнає свого дорогого талісмана. Спершу сплесне від захвату в долоні. Потім завважить інші –

тепер у неї є незаперечний доказ реальності всього того, що вона пережила. Поривно кинеться за чоловіками, розбудить і притягне мало не за руки до себе у відсік. І що ж вони побачать? Живу, самокеровану приймальну антену, якою стала Норина тендітна пальмочка (Маслов 1988, с. 90).

Локуси фантастичного марковані новотворами автора. Так, ключовими словами виступають *неофлора* й *інолюди*. Обидва новотвори мають однаково двочленну структуру. Однак у лексемі *неофлора* компонент *нео-* вказує на новітність явища і тому має позитивне забарвлення, а в слові *інолюди* компонент *іно-* вказує на виключеність людей із природних циклів і тому має негативне забарвлення.

Так само двокомпонентним є й слова типу *ліфтоскаф*, які теж покликані створити ефект фантастичного світу. Новотвором таке поєднання є завдяки тому, що самостійні лексеми та їх частини у ньому поєднані незвичним чином (*ліфт* + *батискаф*). Лексема *плазмідянин* утворена за словотвірним типом *землянин*, хоч і від кореня, який підкреслює "космічність" локусу.

В аналізованому оповіданні архетипове протиставлення "свої" - "чужі" спроектоване не стільки на відмінності землян та інопланетян, скільки на ворожість технократичної людини первозданній природі, яка змушена дедалі більше самовдосконалюватися для захисту себе від агресивних представників роду людського.

Панкосмічні функції екологічної моралі висвітлені в оповіданні Ю. Пригорницького "Посаг". В оповіданні Ю. Пригорницького "Посаг" описана планета, "на якій, кажучи по-сучасному, в зіткненні техносфери з біосферою гору взяла перша" (Пригорницький 1988, с. 91). Описана ситуація протиставлена уявному природному земному пейзажеві.

В уяві майнули роси на луках вітцівщини, цупке й темне трояндове листя. Водограї квітів! Птаство! Трави в пояс! Альтанки з виноградної лози, таємничий аромат землі проти заходу сонця, мерехтливі сонети цвіркунів... (Пригорницький 1988, с. 103).

На закінчення оповідання експліцитно сформульовані світоглядні засади автора, висловлені устами головної героїні.

Екологічна мораль – найвища! Мені відкрився шлях, я знайшла його, ступила й не збочу. Отак-то. Я рятуватиму планети, такі, як ця. Очищу світи від отаких нищителів. З крові зійдуть маки. ...біос візьме гору над пустелею (Пригорницький 1988, с. 120).

Показово, що ідеологія автора оповідання відповідає світоглядним засадам авторів інших розглянутих вище оповідань цієї збірки.

Висновки. В текстах фантастичної літератури широко й варіативно репрезентована долюдська, тваринна за своїм походженням позиція СВОЄ – ЧУЖЕ, що функціонує в таких варіантах, як Земля, земний простір – інші планети, позаземний космічний простір, земляни – інопланетяни, земна рослинність – позаземна рослинність та ін.

У мовному плані образ СВОГО характеризується вживанням лексем із яскравим емоційним і сенсорним забарвленням, пов'язаних зі сферою природи. Натомість образ ЧУЖОГО конструється за допомогою лексем не стільки образних, скільки термінологічних.

Поряд із тим актуальною є опозиція природного біологічного світу і агресивної технократичної цивілізації. Ідеологія такого протиставлення певною мірою сягає ідей Е.Тейлора про протиставлення природи і створеної людиною культури, а ще більшою мірою ідей О.Шпенглера про протиставлення культури як позитивного начала і цивілізації як чинника збіднення духовного життя людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шевченко Л.І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови : теорія аналізу : [монографія] / Л.І. Шевченко. – К. : Вид.-полігр. центр "Київський університет", 2001. – 478 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Костюк О. Вишневі сади / Олександр Костюк // Дзвони зеленої Галактики : Науково-фантастичні оповідання [упорядник Юрій Пригорницький]. – К. : Веселка, 1988. – С. 3-15.

Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика

.....

Маслов В. Усе пояснить неофлора / Віктор Маслов // Дзвони зеленої Галактики : Науково-фантастичні оповідання [упорядник Юрій Пригорницький]. – К. : Веселка, 1988. – С. 66-90.

Пригорницький Ю. Посаг / Юрій Пригорницький // Дзвони зеленої Галактики : Науково-фантастичні оповідання [упорядник Юрій Пригорницький]. – К. : Веселка, 1988. – С. 91-120.

REFERENCES

1. Shevchenko L.I. *Intellectual evolution of Ukrainian literary language : theory of analysis* [Intelektualna evolyutsiya ukrayinskoyi literaturnoyi movi] : teoriya analizu : [monografiya] / L.I. Shevchenko. – K. : Vid.-pollgr. tsentr "Kiyivskiy universitet", 2001. – 478 s.

RESOURCES

Kostiuk O. Vyshnevi sady / Oleksandr Kostiuk // Dzvony zelenoji Halaktyky : Naukovo-fantastychni opovidannia [uporiadnyk Iurii Pryhornyc'kyi]. – K. : Veselka, 1988. – S. 3–15.

Maslov V. Use poiasnyt' neoflora / Viktor Maslov // Dzvony zelenoji Halaktyky : Naukovo-fantastychni opovidannia [uporiadnyk Iurii Pryhornyc'kyi]. – K. : Veselka, 1988. – S. 66–90.

Pryhornyc'kyi Iu. Posah / Iurii Pryhornyc'kyi // Dzvony zelenoji Halaktyky : Naukovo-fantastychni opovidannia [uporiadnyk Iurii Pryhornyc'kyi]. – K. : Veselka, 1988. – S. 91–120.

Дата надходження до редакції – 11.03.2015 р.

Дата затвердження редакцією – 30.03.2015 р.